

מורד במלכות - מחילת המלך

א. מהתנ"ך עולה שהענישת המורד מסורה לשיקול דעתו של המלך ובחירתו ורצונו, והיא לא דומה לעונשים רגילים¹. כך עולה מבחירת שאול שלא להעניש את בני הבליעל שלא קיבלו את מלכותו (שמואל א י, כז):

ובני בליעל אמרו מה ישענו זה ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש.

לאחר ששאול מנצח את עמון, העם רוצה להעניש אותם, ושאול מתנגד (שם יא, יב-יג):

ויאמר העם אל שמואל מי האמר שאול ימלך עלינו (בלשון זלזול) תנו האנשים ונמיתם: ויאמר שאול לא יומת איש ביום הזה כי היום עשה ה' תשועה בישראל.

שאול בוחר אפוא שלא להעניש את האנשים שלא קיבלו את מלכותו, ומכאן שהענישת המורד נתונה לבחירת המלך. כך עולה גם מבחירת דוד שלא להעניש את שמעי שקילל אותו בזמן מרד אבשלום. לאחר המרד שמעי מבקש מדוד מחילה (שמואל ב יט, יז-כד):

וימהר שמעי בן גרא בן הימיני אשר מבחורים וירד עם איש יהודה לקראת המלך דוד... ושמעי בן גרא נפל לפני המלך בעברו בירדן: ויאמר אל המלך אל יחשב לי אדני עון ואל תזכר את אשר העוה עבדך ביום אשר יצא אדני המלך מירושלם לשום המלך אל לבו: כי ידע עבדך כי אני חטאתי והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף לרדת לקראת אדני המלך: ויען אבישי בן צרויה ויאמר התחת זאת לא יומת שמעי כי קלל את משיח ה': ויאמר דוד מה לי ולכם בני צרויה כי תהיו לי היום לשטן היום יומת איש בישראל כי הלוא ידעתי כי היום אני מלך על ישראל: ויאמר המלך אל שמעי לא תמות וישבע לו המלך.

שוב, הענישה נתונה לבחירת המלך. כך עולה מדברי הרמב"ם במשנה תורה (מלכים ג, ח):

כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרגו, אפילו גזר על אחד משאר העם שילך למקום פלוני ולא הלך או שלא יצא מביתו ויצא חייב מיתה, ואם רצה להרגו יהרג, שנאמר כל איש אשר ימרה את פיו, וכן כל המבזה את המלך או המחרפו יש למלך רשות להרגו, כשמעי בן גרא.

הרמב"ם מדגיש כמה פעמים שהענישה נתונה לבחירת המלך ורצונו, ולא כעונשים הרגילים שלא נתונים לבחירת בית הדין².

1. שלא נתונים לבחירת בית הדין, כחילול שבת: בית הדין צריך להעניש את המחלל והדבר אינו נתון לבחירתו האישית.

2. הבדל זה עולה היטב עם דרכו הכללית של הרמב"ם שעקרונית הענישה נתונה למלך ואין צורך בבית דין שידון את המורד (שלא כשיטת התוספות). וראה לעיל בדף הקודם. אין כאן אפוא ענישה רגילה, אלא פעולה שלטונית ולא משפטית. דבר שמסביר את אי הצורך בסנהדרין ואת השארת הדבר לשיקול דעתו של המלך, כשאר הפעולות השלטוניות.

ב. הבנה זו העולה מפשטות התנ"ך והרמב"ם - שהענישה מסורה להחלטת המלך ושביכולתו למחול למורד - קשה לכאורה: כיצד יתכן שהמלך יכול למחול, הרי אסור למלך למחול על כבודו (כתובות יז):

א"ר אשי: אפילו למ"ד נשיא שמחל על כבודו - כבודו מחול, מלך שמחל על כבודו - אין כבודו מחול, דאמר מר: שום תשים עליך מלך - שתהא אימתו עליך!
אם אסור למלך למחול על כבודו, איך הוא יכול למחול למורד?

נסה להתמודד עם השאלה.

נלמד את תשובתו של **הרב הרצוג**³:

פשוט וברור שמלך ישראל יכול למחול למורד בו ואין זה בכלל מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, שזה נאמר רק להבא שאם הוא יאמר שאינו מקפיד אם ישב אדם על כסאו וישתמש בשרביטו וכדומה אסור לעשות כן, אבל למחול למי שחטא כנגדו בעבר ועתה נכנע ומבקש סליחה שלא יומת - הרשות בידו.

הסבר את התשובה. חשוב היטב: מהי סברת החילוק? נסה לחשוב על תשובה אחרת.

הרב הרצוג טוען שדין מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול נאמר רק ביחס להווה ולעתיד ולא ביחס לעבר. אנסה להציע תשובה אחרת: אמנם, עולה מדין זה שאסור למלך למחול על כבודו, אך לא תמיד מחילה למורד היא מחילה על כבוד המלך - אם המורד מתנצל ומבקש סליחה, לעתים המלך יפגין במחילה רוחב לב וסלחנות והדבר דווקא יוסיף לכבודו. כמו כן, לעתים המלך מעדיף למחול למורדים לאחר דיכוי המרד כדי לאפשר לעם להתחיל מחדש בלא לשקוע שוב במעגל דמים רחב. מחילה למורד אינה פוגעת אפוא בהכרח בכבוד המלך, וממילא היא אינה סותרת את דין מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. נראה שהמורכבות בשאלה מתי טוב להעניש את המורדים עומדת בבסיס השארת הענישה לרצון המלך, כפעולה שלטונית מורכבת ולא כענישה משפטית רגילה.

ג. קושיה נוספת על יכולת המלך למחול למורדים היא מהגמ' שמבקרת את שאול על מחילתו למורדים (יומא כב):

אמר רב יהודה אמר רב: מפני מה נענש שאול - מפני שמחל על כבודו, שנאמר ובני בליעל אמרו מה ישענו זה ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש וכתוב ויעל נחש העמוני ויחן על יבש.

3. בצומת התורה והמדינה א, זכות חנינה לנידונים במשפטי המלוכה.

וכפי שמסביר רש"י (שם):

נענש שאול - לבוא לידי דבר שעליו ניטל ממנו מלכות. מפני - שמתחילת מלכותו מחל על כבודו, וגילה על עצמו שאינו כדאי למלוך. וכתב ויעל נחש העמוני - ומסקנא דמילתא שאמרו ישראל מי האומר שאול ימלוך עלינו בתמיהה תנו (את) האנשים ונמיתם והוא אמר לא יומת איש היום הזה.

איך הרמב"ם אומר אפוא שהענישה מסורה לרצון המלך, ומשמע שמותר לו למחול ולא להעניש, אם הגמ' אומרת ששאול נענש על כך שמחל על כבודו!

נסה להתמודד עם השאלה.

ד. נפגש עם שלוש תשובות מתוך כתב העת התורה והמדינה⁴, תשובות שמצמצמות בעקבות שתי הקושיות - מדין מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, ומהגמ' שמבקרת את שאול על מחילתו - את היקף דברי הרמב"ם. הראשונה, של הרב ורנר⁵:

נראה לענ"ד ברור שלדעת הרמב"ם אין למלך למחול כלל וכלל על כבודו, ואין כבודו מחול. אלא שסמכות המלך היא לדון את המורד במלכותו והמזלזל בכבודו, לפי ראות עיניו עפ"י מידת הצורך שהוא רואה בדבר בכדי להגן על כבוד מלכותו ולהחמיר בדינו או להקל. זהו שכתב "יש למלך רשות להרגו וכו' ויש לאסור ולהכות בשוטים לכבודו", וכונת הדברים שניתנה בידי המלך סמכות להעריך את העונש לפי חומר המרידה ומצב וצורך השעה. אבל מ"מ אין בידו בשום אופן רשות למחול לגמרי. ובנקודה זאת נבדל משפט המלך ממשפט הסנהדרין בשאר חייבי מיתות, ששם העונש הוא קבוע ועומד ואין כח בידי הסנהדרין להחמיר ולהקל, משא"כ במשפט המלך, שאף אם נאמר כשיטת התוס' (שבת נו, ע"א ד"ה שהיה וש"נ. וע"ע ברמ"ה לסנהדרין שאין נראה כן) שהסנהדרין דנים וקובעים עליו שם מורד, מ"מ מתן העונש וקביעתו להקל או להחמיר הרי זה מסור ביד המלך.

מהי תשובתו של הרב ורנר? מה המלך רשאי לעשות ומה הוא אינו רשאי?

המלך רשאי לדעתו להקל על העונש, אך לא לפטור לגמרי.

התשובה השנייה היא של הרב וולנר שמצמצם בדרך אחרת את דברי הרמב"ם⁶:

4. כתב העת יצא בשנים הראשונות להקמת המדינה, בעריכת הרב ישראלי, וריכז את היצירה והמחקר הראשוניים בתחומים אלו. אפשר לומר שכתב העת תחומין החליף אותו. חלק גדול ממאמרי כתב העת רוכז בשלושה כרכים בהוצאת מכון צומ"ת.

5. בצומת התורה והמדינה א, סמכות השיפוט והחנינה במשפט המלוכה.

6. בצומת התורה והמדינה א, דיני מורד במלכות וזכות החנינה.

אבל לכאורה הדבר צריך ביאור, משום מה יכול למחול הרי אמרו בקידושין (לב, ע"ב): "מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול שנאמר שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך". ונלענ"ד שהמורד במלך צריך המלך לדונו למות ואינו רשאי למחול על כבודו. אלא שלאחר הפסק דין אם באים לפניו בתחינה ואף המורד עצמו נכנע לפניו ומבקש רחמים ואינו עומד במרדו, שוב אין כאן פגיעה בכבוד המלך, שהרי דנו באמת למיתה, ומה שמוחל עכשיו היינו שמעתה שוב אינו מורד ומתחרט על מה שעשה. בכגון זה י"ל שאדרבא זהו כבודו וכך נאה לו שיהא חונן את השבים, כמש"כ הרמב"ם (פ"ב ה"ו): "ויהיה חונן ומרחם וכו' ויסבול טרחם ומשאם ותלונותם וקצפם". וכך היה הדבר בנבל שפסק דינו למיתה כדברי הכתוב "ויחגרו איש חרבו ויחגורו גם דוד את חרבו" וכו"ל. אלא שאח"כ מחל לו כשבקשו חנינה לפניו.

ובזה מדויק לשון הרמב"ם שם: "כל המורד במלך ישראל וכו' חייב מיתה, ואם רצה להרגו יהרג". וקשה מכיון שהדבר תלוי ברצונו מה זה שכתב "חייב מיתה". אלא שהוא כנ"ל, שבאמת חייב הוא לדונו למיתה, אלא שאח"כ לענין הוצאת פסק הדין לפועל רשאי הוא למחול, והיינו כנ"ל כשמבקש חנינה ושוב אין בו דין מורד.

בזה מיושב מה שמצינו ביומא (כב, ע"ב): "אר"י א"ר מפני מה נענש שאול מפני שמחל על כבודו". והרי רשות ביד המלך למחול כנ"ל וכן עשה גם דוד המלך בשמעיה ולא ראו בזה כל עוון. אבל לפי הנ"ל המלך אינו רשאי לוותר ומחויב הוא לעשות משפט, ומלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. אלא שכשחוזר בו המורד ונכנע לפניו אז יכול לחון אותו, שאז אין בזה שום פגיעה בכבודו וכו"ל. אבל שאול היה כמחריש ולא ערך דין ומשפט כלל, על כן נענש.

מהי תשובתו של הרב וולנר? כיצד הצמצום מסייע לו ליישב את שתי השאלות?

המלך חייב לדעתו לדון את המורד, והוא רשאי למחול רק לאחר פסק הדין. מחילה שכזו, לאחר גמר הדין, לא תפגע בכבודו ובכך מיושבת השאלה מדין מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. הביקורת על שאול היתה על כך שהוא לא דן את המורדים אלא התעלם.

התשובה השלישית שנלמד היא של **הרב הרצוג** (שם):

ומיהו לא קשה כלום מיומא (כב, ע"ב) שנענש שאול מפני שמחל על כבודו. ודאי שהמלך צריך להטיל עונש על המבזה אותו, ואינו מתחרט ומבקש סליחתו, ולא כשאול שהחריש שביזו אותו אנשי בליעל, ולא התחרטו כלל, אבל המחילה שאנו דנין בה היא שלא להמית את החוטא כנגדו לאחר שמתחרט ומבקש סליחה.

סכם בקצרה את שלושת ההגבלות של דברי הרמב"ם.

1. המלך יכול רק להקל בעונש אך לא לפטור לגמרי מעונש. 2. המלך חייב לגמור את דינו של המורד וביכולתו למחול רק לאחר פסק הדין. 3. המלך יכול למחול רק למי שהתחרט וביקש סליחה והוא לא רשאי להתעלם מפגיעה בכבודו ללא בקשת מחילה.

חזור אל דברי הרמב"ם והתבונן בהם היטב. התשובות קשות בעיניך? חשוב על דרך אחרת ליישב את הקושיות.

הרמב"ם מדגיש בדבריו שהענישה מסורה לרצון המלך, ולא מסייג זאת בחובת המלך לדון את המורד ולפטור אותו לאחר גמר הדין, או בחובתו להעניש אותו בעונש קל ולא לפטור אותו מעונש לגמרי, או בהבעת חרטה של המורד – רק מוסר את הדבר לרצון המלך: "כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרגו, אפילו גזר על אחד משאר העם שילך למקום פלוני ולא הלך או שלא יצא מביתו ויצא חייב מיתה, ואם רצה להרגו יהרג, שנאמר כל איש אשר ימרה את פיו, וכן כל המבזה את המלך או המחרפו יש למלך רשות להרגו, כשמעי בן גרא". ננסה אפוא ליישב את הקושיה מהביקורת על שאול בדרך אחרת: אסור למלך למחול על כבודו, וממילא המחילה למורד אסורה אם היא תוביל לפגיעה בכבוד המלך. כך היה במחילת שאול: בני הבליעל ביזו את כבודו בצורה פומבית ברגעים משמעותיים מאוד, תחילת מלכותו, כך שהמחילה פגעה בכבודו. הרמב"ם עוסק בהלכה זו ביכולת העקרונית של המלך להעניש ומוסר אותה לרצון המלך ולשיקול דעתו. המלך יכול אפוא להעניש לפי שיקול דעתו, ואחד השיקולים שצריכים להנחות אותו הוא החובה שלא למחול על כבודו. לעתים, התעלמות מאי מילוי פקודה או מביזוי של אזרח פרטי שלא בפניו לא תפגע בכבודו הציבורי ולהפך, ולעתים התעלמות שכזו תפגע בכבודו, והכל לפי שיקול דעתו ורצונו ובהתאם למציאות.